

Sabile KEÇMEZI-BASHA

SHTYPI I DIASPORËS SHQIPTARE MBI SITUATËN POLITIKE NË KOSOVË GJATË PERIUdhËS 1945-1999

Abstrakt:

Ky studim trajton rolin dhe ndikimin e shtypit të diasporës shqiptare në paraqitjen e zhvillimeve politike në Kosovë gjatë periudhës 1945-1999. Pas Luftës së Dytë Botërore, shqiptarët në mërgim u përballën me sfida të shumta, duke u përpjekur të ruajnë lidhjet kulturore dhe kombëtare me vendlindjen e tyre. Shtypi i diasporës, përmes gazetave, revistave dhe publikimeve të ndryshme, u shndërrua në një instrument kyç për informimin e opinionit ndërkombëtar mbi gjendjen politike, të drejtat e shqiptarëve dhe proceset e shtypjes në Kosovë nën regjimin jugosllav. Artikujt dhe raportimet e diasporës reflektuan jo vetëm shqetësimet politike dhe sociale, por edhe përpjekjet për ndërgjegjësim dhe mobilizim të komunitetit ndërkombëtar. Ky fenomen tregon rëndësinë e shtypit të diasporës si një mjet i fuqishëm lobimi dhe ruajtjeje të identitetit kombëtar në vitet e vështira për Kosovën.

Fjalë kyçe: Diaspora shqiptare, shtypi i diasporës, Kosova, politika, lobimi ndërkombëtar, identitet kombëtar.

Gjatë periudhës 1945-1999, gazetaria dhe shtypi shqiptar në ish-Jugosllavi do të kalonin nëpër etapa të trazuara, të përcaktuara nga zhvillimet politike dhe represioni shtetëror mbi popullsinë shqiptare në Kosovë dhe në viset e tjera të banuara me shqiptarë. Kjo periudhë shënohet nga një dinamizëm i theksuar i fushës së komunikimit dhe informimit, ku shtypi shqiptar do të gjendej përballë një realiteti të ndërlikuar, të përbërë nga dy kahe të kundërta: ligjshmëria e kontrolluar nga aparati shtetëror jugosllav dhe aktiviteti i rrymave ilegale që luftonin për liri dhe të drejta kombëtare.¹

Shtypi legal shqiptar në Kosovë, i cili qarkullonte nën mbikëqyrjen e strukturave shtetërore jugosllave, ndonëse në disa raste përpiquej të ruante një lloj autenticiteti kulturor e gjuhësor, ishte i kufizuar në shprehjen e lirë të

¹ Sabile Keçmezi-Basha, *Shtypi ilegal shqiptar në Kosovë (1945-1999)*, Sh.B.P.K, Prishtinë 2009; Për një analizë të përgjithshme mbi zhvillimet politike dhe ndikimin e tyre në shtypin shqiptar në ish-Jugosllavi gjatë periudhës 1945-1999, shih: Afrim Krasniqi, *Media dhe Demokracia në Kosovë*, Prishtinë: KIPRED, 2010.

mendimit dhe në trajtimin objektiv të realitetit të shqiptarëve. Përkundër kësaj, paralelisht dhe në fshehtësi të plotë, filloi të konsolidohej një rrjet alternativ informacioni- shtypi ilegal.² Ky shtyp, i lidhur ngushtë me organizatat ilegale që vepronin në Kosovë dhe më gjerë, u shndërrua në një mjet të fuqishëm të rezistencës kulturore, politike dhe kombëtare.

Në këtë dimension, gazetaria ilegale nuk ishte vetëm akt informimi, por një formë e qartë e luftës ideologjike dhe simbolike kundër pushtimit dhe mohimit të identitetit kombëtar shqiptar. Duke u mbështetur në përvojat e trashëguara nga shtypi atdhetar i mëhershëm, që vepronte në periudha të tjera të errëta historike, botimet ilegale u rreshtuan përkrah përpjekjeve të organizuara për çlirim. Ato bënë të mundur artikullimin dhe shpërndarjen e programeve politike të organizatave që nuk pranonin status quan, duke u bërë një tribunë e vetëdijes kombëtare dhe një zë i heshtur, por i fuqishëm, i revoltës popullore.³

Përtej barrierave të censurës, përtej rrezikut të përndjekjes dhe burgosjes, këto gazeta ilegale përfaqësuan një akt të guximshëm të mbijetesës kulturore dhe të kundërshtimit politik. Ato e demaskuan pushtetin okupues, duke denoncuar me mjete publicistike padrejtësitë e sistemit jugosllav dhe duke mbjellë idenë e lirisë në ndërgjegjen kolektive. Kështu, gazetaria ilegale e kësaj periudhe nuk mund të trajtohet vetëm si pjesë e historisë së medias, por si një kapitull i rëndësishëm i historisë së rezistencës shqiptare në Jugosllavi.⁴

Shtypi i organizatave ilegale shqiptare që vepronin në Kosovë në periudhën e sundimit jugosllav, veçanërisht pas Luftës së Dytë Botërore, përbën një kapitull të veçantë në historinë e gazetarisë dhe të rezistencës kombëtare shqiptare. Ai shquhej për përmbajtjen e tij të guximshme, për gjuhën e lirë e të papërmbajtur dhe për frymën e theksuar revolucionare që e karakterizonte.

Ndryshe nga shtypi zyrtar që përpiqej të përçonte një narrativë të kontrolluar dhe të manipuluar nga pushteti, shtypi ilegal mbështetej në

² Po aty.

³ Shkëlzen Gashi, *Liria e shprehjes në Kosovë gjatë viteve të Jugosllavisë*, Instituti për Politika Sociale, 2007; Jusuf Buxhovi, *Kosova: Historia e një Tragjedie*, vol. 3, Prishtinë: Faik Konica, 2013

⁴ Sabile Keçmezi-Basha, *Shtypi ilegal i lëvizjes Kombëtare në Kosovë dhe mërgata 1945-1999*, Gjilan 2012, f. 3; Për shembuj konkretë të gazetave ilegale dhe përmbajtjen e tyre, si dhe për kontekstin e botimit të tyre, shih: Arkivi i “Zërit të Kosovës”, “Lirisë”, dhe “Lajmëtarit të Lirisë”, si dhe intervistat me veprimtarë të shtypit të asaj kohe; Për interpretimin e gazetarisë ilegale si formë e mbijetesës kulturore dhe rezistencës politike, shih: Ukshin Hoti, *Filozofia Politike e Çështjes Shqiptare*, Prishtinë: Rozafa, 1995.

realitetin e dhimbshëm të popullit shqiptar dhe shërbente si zë i së vërtetës së mohuar dhe i aspiratave për çlirim.

Këto botime ilegale, të nxjerra në kushte jashtëzakonisht të vështira teknike e logjistike, përbëjnë jo vetëm një dëshmi të rezistencës politike, por edhe një akt të vetëdijes kombëtare që i kundërvihet me forcë asimilimit dhe shtypjes. Ato janë ndër manifestimet e para të një shtypi shqiptar të pavarur në Kosovë, i cili, ndonëse i paligjshëm në raport me sistemin politik jugosllav, përbente një ligjshmëri morale për shqiptarët që e shihnin në të një instrument për ndryshim dhe për emancipim shoqëror e kombëtar.⁵

Karakterit propagandistik i këtij shtypi nuk duhet kuptuar në kuptimin negativ të manipulimit, por në kuptimin e vënies së fjalës në shërbim të një ideali të lartë – çlirimit dhe vetëvendosjes së popullit shqiptar. Përmes trakteve, gazetave dhe pamfleteve të shpërndara në mënyrë të fshehtë, shtypi ilegal përçonte një frymë të thellë liridashëse, duke ndikuar në formësimin e ndërgjegjes kolektive dhe në mobilizimin e masave për t'i rezistuar pushtimit dhe për të luftuar për të drejtat e mohuara.⁶

Në këtë mënyrë, shtypi i organizatave ilegale nuk ishte vetëm një mjet informimi apo komunikimi, por një armë politike dhe ideologjike, një simbol i qëndresës në kohë errësire. Ai e sfidonte jo vetëm censurën, por edhe frikën, dhe mbetej një hapësirë e vetme ku e vërteta shqiptare mund të artikulohej lirshëm. Roli i tij në mobilizimin e shqiptarëve për rezistencë nuk mund të kuptohet i ndarë nga ndikimi i thellë që pati në ndërtimin e një identiteti kolektiv rezistent dhe në shndërrimin e vetëdijes popullore në fuqi politike.

Në kontekstin e aktivitetit të shtypit ilegal shqiptar në Kosovën e pasluftës, një ndër iniciativat më domethënëse dhe të guximshme u ndërmor nga një grup të rinjsh të lidhur me organizatën ilegale “Besa Kombëtare” në Pejë. Këta të rinj - Ramiz Kelmendi, Skënder Riza, Viktor Gashi, Frano Qiflaku, Shefqet Kelmendi, Engjëll Berisha dhe të tjerë - përfaqësonin brezin e ri të rezistencës intelektuale dhe atdhetare që e kuptonte rëndësinë e fjalës së shkruar si mjet kundër dhunës së pushtuesit dhe asimilimit kulturor⁷. Të

⁵ Sabile Keçmezi-Basha, *Lëvizja ilegale patriotike shqiptare në Kosovë 1945-1947*, Prishtinë, 1998, f. 17; Sabile Keçmezi-Basha, “Formimi dhe veprimtaria e organizatës ilegale patriotike shqiptare “Besa kombëtare” në Kosovë”, “E djathta shqiptare në mbrojtje të Shqipërisë etnike-4, Prizren-Klinë, 2006; Muhamet Shatri, *Kosova në Luftën e Dytë Botërore*, Prishtinë, 1997.

⁶ Ramiz Kelmendi & Viktor Gashi, *Shqipëria e Marie Shllakut*, Pejë, 1995, f. 14; Jusuf Buxhovi, *Kosova: Historia e një tragjedie*, Vol. III, Prishtinë: Faik Konica, 2013. Buxhovi trajton aspektin ideologjik, edukues dhe mobilizues të shtypit ilegal shqiptar, me theks në funksionin e tij si propagandë në kuptimin pozitiv dhe emancipues.

⁷ Sabile Keçmezi-Basha, *Lëvizja ilegale patriotike shqiptare*, Prishtinë, 1998, f. 132.

bindur për nevojën e një platforme që do të artikulonte idetë dhe idealet e tyre, ata morën iniciativën për të botuar gazetën “Drita e Lirisë”, një emër kuptimplotë që përçonte simbolikën e ndriçimit të rrugës së popullit drejt çlirimit dhe vetëvendosjes.

Botimi i kësaj gazete në kushte të jashtëzakonshme dhe në një atmosferë të rënduar nga persekutimet e pushtetit jugosllav paraqet një akt të lartë guximi dhe vetëdijeje politike. Megjithëse “Drita e Lirisë” arriti të dalë vetëm në tre numra, për shkak se aktiviteti i organizatës u zbulua dhe pjesëtarët e saj u arrestuan, ajo mbetet një nga përpjekjet më të hershme dhe më autentike për krijimin e një shtypi të pavarur shqiptar në Kosovë⁸. Pavarësisht jetëgjatësisë së shkurtër, gazeta kishte vlera të jashtëzakonshme si në planin dokumentar ashtu edhe në aspektin e ndikimit të saj moral e ideologjik në radhët e rinisë

Ky akt publicistik nuk mund të shihet vetëm si një përpjekje për informim apo propagandë, por si pjesë integrale e rezistencës shqiptare ndaj pushtimit. Ai dëshmon për ekzistencën e një vetëdije të thellë kombëtare ndër të rinjtë e Kosovës, të cilët, edhe pse të pamundur për të vepruar në mënyrë të hapur, gjetën në shtypin ilegal një mënyrë për të mbijetuar dhe për të vepruar politikisht. Në këtë mënyrë, “Drita e Lirisë” përfaqëson jo vetëm një emër në listën e gjatë të botimeve ilegale shqiptare, por një shenjë të qëndrueshmërisë së mendimit kritik dhe aspiratës për liri që mbijetonte edhe në rrethana të pamëshirshme.⁹

Në kontekstin e veprimtarisë së organizuar ilegale në Kosovën e viteve ’70, një ndër nismat më të rëndësishme dhe më të strukturuar në fushën e shtypit ishte ajo e organizatës “Grupi Revolucionar”, e cila ndërmori botimin e gazetës “Zëri i Kosovës”. Ky organ shtypi, që lindi si nevojë për të artikuluar dhe përhapur idetë revolucionare të organizatës, u realizua nën përkujdesjen e figurave qendrore si Mehmet Hajrizi, Kadri Osmani, Binak Ulaj, Xhafer Shatri dhe të tjerë, të cilët jo vetëm që udhëhoqën drejtimin ideologjik të grupit, por kontribuan edhe në formësimin intelektual dhe politik të shtypit të tyre alternativ.

Numri i parë i “Zërit të Kosovës” doli më 1 shkurt 1974, në formatin A4 dhe me një përmbajtje të pasur prej 32 faqesh, të shtypura me makinë shkrimi - një dëshmi kjo e kushteve modeste, por edhe e përkushtimit të jashtëzakonshëm të anëtarëve të organizatës për ta mbajtur gjallë fjalën e lirë në një mjedis shtypës. Në përmbajtjen e saj, gazeta nuk përqendrohej vetëm

⁸ Sabile Keçmezi-Basha, “Revista “Drita e Lirisë” dhe kontributi i saj në illegalen shqiptare”, revista “Kosova” nr. 26, Prishtinë, 2005.

⁹ Viktor Gashi, *Kujtime (Shpresa Leku, Një brez i veçantë)*, Prishtinë, 2003, f. 34.

në denoncimin e padrejtësive dhe të dhunës shtetërore, por paraqiste edhe një alternativë ideologjike dhe strategjike për çështjen kombëtare shqiptare në Jugosllavi, duke e lidhur atë me kauzat më të gjera të çlirimit dhe të barazisë.

Pas valës së arrestimeve të vitit 1974, për të shmangur gjurmimin e vazhdueshëm nga ana e policisë dhe sigurimit jugosllav, gazeta ndryshoi emrin në “Pararoja”, një veprim strategjik që shprehte njëkohësisht nevojën për maskim, por edhe vazhdimësinë e misionit të saj revolucionar. Me këtë emër të ri, gazeta vazhdoi të qarkullojë në mënyrë të fshehtë, duke arritur të nxjerrë një sërë numrash gjatë viteve në vijim. Megjithatë, për shkak të natyrës së aktivitetit ilegal dhe mungesës së dokumentacionit të plotë, sot mund të identifikohet vetëm një ekzemplar i ruajtur, i cili, sipas të gjitha gjasave, i përket dhjetorit të vitit 1979 ose janarit të 1980¹⁰

Rëndësia e “Zërit të Kosovës”, dhe më pas e “Pararojës”, qëndron jo vetëm në përmbajtjen e saj ideologjike, por edhe në vetë aktin e ekzistencës së saj si organ i një rezistence të organizuar dhe të përkushtuar ndaj padrejtësisë. Ky shtyp nuk ishte thjesht produkt i një lëvizjeje politike, por pjesë përbërëse e një strategjie kombëtare për vetëdijesim, organizim dhe mobilizim, e cila ndikoi thellësisht në formimin e diskursit rezistent në Kosovë dhe më gjerë.

Me zhvillimin e mëtejshëm të veprimtarisë ilegale në Kosovë gjatë fundviteve '70, vërehet një zgjerim i konsiderueshëm i platformave të shtypit që shërbenin si zëdhënese të organizatave politike revolucionare shqiptare. Kjo periudhë shënon një fazë të re dhe më të strukturuar në historinë e shtypit ilegal, ku artikulli i ideve politike, analizave ideologjike dhe thirrjeve për veprim merr një formë më të qëndrueshme dhe të përhapur.

Në këtë kuadër, me fillimin e botimit të gazetës “Liria”, që u nxor nën përkujdesjen e figurave të njohura të rezistencës ilegale si Mehmet Hajrizi, Hydajet Hyseni, Jakup Krasniqi, Kadri Zeka, Berat Luzha, Basri Musmurati, Saime Isufi dhe të tjerë, do të pushojë së botuari organi paraardhës “Pararoja”. Ky tranzicion nuk përfaqëson një ndërprerje, por përkundrazi, një vazhdimësi dhe evolucion të veprimtarisë publicistike ilegale, ku gazetaria nuk ishte thjesht një mjet komunikimi, por një instrument strategjik i luftës për vetëdijesim dhe çlirim kombëtar¹¹. “Liria” nuk ishte vetëm një emër simbolik, por një shpallje e hapur e qëllimeve politike të organizatës: sensibilizimi i masave

¹⁰ Mehmet Hajrizi, *Historia e një organizate politike dhe demonstratat e vitit 1981*, Toena-Tiranë, 2008, 78.

¹¹ Sabile Keçmezi-Basha, “Gazeta “Zëri i Kosovës” dhe angazhimi i saj për ngritjen e ndërgjegjes dhe unitetit kombëtar”, “Gjurmime albanologjike-seria e shkencave historike”, nr. 35, Prishtinë, 2005.

dhe përgatitja e tyre për lëvizje revolucionare kundër pushtimit. Ndërkohë, pjesë e këtij rrjeti të gjerë publikimesh mbetën edhe disa numra të ruajtur të gazetës “Zëri i Kosovës” (nga numri 3 e tutje) dhe të “Pararojës”, të cilët më vonë do të publikohen në formën e një përmbledhjeje nën titullin “Materialet”, me shumë gjasë në vitin 1977 ose në fillim të 1978-ës¹². Këto “Materiale” shërbenin si arkiva politike dhe edukative, të mbushura me analiza, direktiva organizative dhe trajtime ideologjike, duke ruajtur për brezat pasardhës dokumentacionin e mendimit dhe veprimit revolucionar të asaj kohe.

Një tjetër prurje me rëndësi në shtypin ilegal ishte gazeta “Revolucioni”, e botuar nga organizata ilegale PKMLSH (Partia Komuniste Marksiste-Leniniste e Shqiptarëve), nën përkujdesjen e Abdullah Prapashticës. Kjo gazetë ishte mishërim i qasjes marksiste-leniniste në luftën politike të shqiptarëve në Kosovë dhe përfaqësonte një segment të caktuar të lëvizjes ilegale që e shihte çlirimin përmes rrugës së revolucionit ideologjik¹³.

Në të njëjtën kohë, me synimin për të përfshirë më aktivisht rininë në veprimtarinë politike dhe për të formuar ndërgjegjen revolucionare që në moshë të hershme, botohet edhe gazeta “Zëri i Atdheut”, i dedikuar posaçërisht të rinjve. Si “Revolucioni”, ashtu edhe “Zëri i Atdheut” kishin të njëjtin format teknik – fletë A4, të shtypura me makinë shkrimi – dhe përmbanin shkrime autentike, të hartuar nga vetë anëtarët e organizatës¹⁴. Këto publikime dëshmojnë se, përkundër kushteve ekstreme të konspiracionit dhe represionit, lëvizja ilegale shqiptare kishte ndërtuar një sistem të tërë informimi dhe formimi politik, duke e bërë shtypin një hallkë thelbësore të mekanizmit të rezistencës.

Shtypi ilegal i kësaj periudhe shfaqet si një arenë e shumëzërshme dhe shumëformëshe, ku përplasen ide, rreshtohen orientime dhe shpallen alternativa politike, duke krijuar një hapësirë të vetme të lirë për mendimin kritik dhe aksionin revolucionar në një shoqëri të mbikëqyrur dhe të shtypur. Mbi të gjitha, ai mbetet një pasuri historike e çmuar që dëshmon për vitalitetin, organizimin dhe vullnetin e pathyeshëm të popullit shqiptar për liri dhe drejtësi.

¹² Aktgjykimi i Gjykatës së Qarkut-Prishtinë, P. nr. 31/ 82; Koleksioni *Materialet*, botuar nga organizata OMLK në vitin 1977/1978; përmbledhje që përfshinte numrat e mëvonshëm të “Zërit të Kosovës” dhe “Pararojës”. Botimi përmbante direktiva organizative, analiza ideologjike dhe trajtime të situatës politike.

¹³ Intervista e Haqif Mulliqit e zhvilluar në shtator 1997 te Abdullah Prapashtica, (Dorëshkrim i marrë nga vet Abdullah Prapashtica”, 2001). Prapashtica në këtë intervistë ofron dëshmi mbi themelimin dhe botimin e gazetës “Revolucioni” nga PKMLSH, si dhe orientimin marksist-leninist të saj; Sabile Keçmezi-Basha, *Organizatat dhe grupet ilegale...*, f. 297.

¹⁴ Gazeta “Revolucioni”, organ informative i PKMLSHJ-së, f. 6.

Studimi i kësaj veprimtarie lejon ndarjen e saj në dy etapa kohore të dallueshme, që jo vetëm përfaqësojnë ndryshime të dukshme në përbërjen sociale të mërgatës, por edhe pasqyrojnë transformime në karakterin dhe objektivat e saj. Etapa e parë, që përfshin periudhën nga viti 1945 deri më 1966, karakterizohet nga një organizim i strukturuar dhe një platformë politike më koherente. Në këtë fazë, në qendër të angazhimit qëndronin intelektualët shqiptarë të dëbuar ose ata që kishin emigruar për arsye politike, të cilët refuzonin sistemin komunist të instaluar në Shqipëri dhe kundërshtonin ashpër përfshirjen e Kosovës brenda kornizës federative të Jugosllavisë. Kjo mërgatë intelektuale ishte aktive në ruajtjen e vetëdijes kombëtare, në përçimin e së vërtetës për situatën në trojet shqiptare dhe në ndërtimin e një lobimi politik për vetëvendosjen e shqiptarëve në forume ndërkombëtare.¹⁵

Etapa e dytë, që fillon më 1966 dhe zgjat deri në vitin 1990, reflekton një ndryshim të dukshëm në profilin demografik dhe në mënyrat e angazhimit politik të diasporës. Gjatë kësaj periudhe, emigracioni shqiptar dominohet nga emigrantë ekonomikë, të cilët u shpërndanë në vende të ndryshme të Evropës dhe më gjerë, kryesisht për motive ekonomike. Megjithatë, edhe pse mungesa e një organizimi të centralizuar dhe e një boshti të qartë ideopolitik e bëri më të fragmentuar angazhimin politik të kësaj faze, ajo nuk e zbehu domosdoshmërinë e përfshirjes së mërgatës në çështjet kombëtare. Në fakt, kjo mërgatë vazhdoi të mbajë gjallë ndjenjat kombëtare, shpeshherë përmes aktiviteteve kulturore, shoqatave të bashkimit dhe përpjekjeve për të ndihmuar vendlindjen përmes formave të ndryshme solidariteti.¹⁶

Një kthesë thelbësore ndodhi pas demonstratave të vitit 1981 në Kosovë. Kjo ngjarje nuk ishte vetëm një shfaqje e pakënaqësisë popullore ndaj regjimit jugosllav, por edhe një moment mobilizues për diasporën shqiptare. Pas vitit 1981, mërgata u transformua ndjeshëm si në përbërje ashtu edhe në karakter: në vend të emigrantëve të zakonshëm ekonomikë, filluan të vendoseshin jashtë vendit të rinj dhe studentë shqiptarë, të cilët kishin qenë pjesëmarrës aktivë në organizatat ilegale në Kosovë dhe kishin marrë pjesë në demonstratat studentore të atij viti. Kjo kategori e re mërgimtarësh solli me vete jo vetëm një vetëdije të thellë politike dhe përvojën e drejtpërdrejtë të represionit, por edhe një energji të re për organizim dhe për mobilizimin e opinionit

¹⁵ Sabile Keçmezi-Basha, *Shtypi ilegal shqiptar në Kosovë (1945-1999) I*, Prishtinë, 2009, f. 11. Shih për më shumë: dokumentet e organizatave të mërgatës shqiptare gjatë viteve 1945-1966 dhe qëndrimet e tyre të artikuluara në kongrese dhe botime të ndryshme.

¹⁶ Po aty. Raportet e emigracionit shqiptar të viteve '70-'80 dëshmojnë për ndihmën ekonomike të diasporës për vendlindjen.

ndërkombëtar.¹⁷ Të vendosur në qendra të rëndësishme si Gjermania, Austria, Zvicra, Franca, si dhe në Shtetet e Bashkuara të Amerikës (Çikago, Detroit, Nju Jork, Uashington), Kanada, Australi dhe Turqi, këta të rinj kontribuan në themelimin e organizatave të reja dhe organeve të pavarura të informimit. Nëpërmjet gazetave, buletineve dhe kanaleve të tjera mediatike, ata artikuluan hapur pakënaqësinë dhe mllëfin ndaj padrejtësive që iu bëheshin shqiptarëve, si në Shqipërinë e izoluar nga regjimi komunist, ashtu edhe në Kosovën e shtypur nga regjimi jugosllav. Këto organe nuk kishin thjesht një funksion informues, por shërbyen si ura lidhëse midis diasporës dhe atdheut, duke krijuar një ndërlidhje të re të rezistencës shqiptare në mërgim me përpjekjet e brendshme për liri dhe dinjitet kombëtar¹⁸.

Në këtë mënyrë, diaspora shqiptare pas vitit 1945 nuk mund të konceptohet si një bashkësi e thjeshtë emigrantësh të shpërndarë nëpër botë, por si një faktor i rëndësishëm politik në skenën shqiptare, i cili në dy etapa të ndryshme - përmes intelektualizmit të saj në fazën e parë dhe përmes aktivizimit të rinisë në të dytën - kontribuoi në mënyrë të qenësishme në ruajtjen dhe përf forcimin e vetëdijes kombëtare dhe në mbështetjen e përpjekjeve për çlirim dhe vetëvendosje.

Gjatë periudhës 1945-1999, shtypi i mërgatës shqiptare zuri një vend të veçantë si mjet i rëndësishëm për informim, sensibilizim dhe mobilizim politik, me theks të veçantë në trajtimin e çështjes së Kosovës së robëruar. Gazetat që u botuan në këtë periudhë nuk e konsideruan kurrë Shqipërinë dhe Kosovën si entitete të ndara, pavarësisht realitetit të kufijve të imponuar politikisht. Përkundrazi, ato kultivuan një qasje unifikuese ndaj çështjes kombëtare, duke e reflektuar Kosovën si pjesë të pandashme të atdheut dhe duke i dhënë zë padrejtësive që përjetonin shqiptarët përtej kufijve zyrtarë të shtetit shqiptar.¹⁹

Me fillimin e “pranverës kosovare” të vitit 1981, aktiviteti i shtypit të mërgatës mori një hov të ri. Kjo ngjarje, e cila përbënte një pikë kthese në përballjen e shqiptarëve të Kosovës me regjimin jugosllav, pasqyrohej gjerësisht në mediat e diasporës. Ndër gazetatat më të angazhuara në këtë drejtim ishte “Qindresa Shqiptare”, organi kryesor i Komitetit Kombëtar Demokratik

¹⁷ Për një pasqyrë të gjerë mbi demonstratat e vitit 1981 dhe pasojat e tyre për mërgatën, shih: arkivat e shoqatave studentore në mërgim.

¹⁸ Sabile Keçmezi-Basha, *Kosova në shtypin e mërgatës shqiptare (1945-1999) III*, Prishtinë, 2011.

¹⁹ Një analizë e mediave të diasporës shqiptare (1981-1990) pasqyron rolin e tyre politik dhe ndërkombëtarizues.

“Shqipnija e Lirë”, një organizatë politike me bazë në mërgatë. E botuar në Paris dhe e drejtuar nga një prej figurave më të shquara të mërgatës shqiptare, Abas Ermenji, kjo gazetë i kushtonte më shumë se gjysmën e përmbajtjes së saj raportimit mbi represionin shtetëror jugosllav ndaj shqiptarëve, proceset gjyqësore politike dhe format e dhunës sistematike që ushtroheshin kundër tyre. Përmes një vokacioni të fortë politik dhe patriotik, “Qindresa Shqiptare” nuk ishte vetëm një mjet informimi, por një platformë rezistence e mirëfilltë që artikulonte denoncime publike dhe u drejtohej komuniteteve ndërkombëtare me qëllim ndërgjegjësimin e opinionit botëror.

Në të njëjtin drejtim vepronte edhe gazeta “Përpyekja Kosovare”, e cila qëndronte krahas “Qindresës...” si një tjetër zë i fuqishëm i angazhimit kombëtar në diasporë.

Kjo gazetë i kushtonte hapësirë të konsiderueshme Kosovës, me artikuj të përqendruar në padrejtësitë që iu bëheshin shqiptarëve nën sundimin serb dhe në përpyekjet për organizim dhe mbijetesë kulturore, gjuhësore dhe politike të popullsisë shqiptare në Kosovë. Përmes analizave, reportazheve dhe intervistave, “Përpyekja Kosovare” ndërtonte një narrativë të qëndrueshme të rezistencës shqiptare dhe shërbente si një urë ndërmjet mërgatës dhe realitetit të dhunshëm që përjetohej në vendlindje.²⁰

Prandaj, shtypi i mërgatës shqiptare nuk ishte vetëm një pasqyrë e ndjenjave dhe shqetësimeve të komunitetit shqiptar në mërgim, por një aktor aktiv në kauzën kombëtare. Ai luajti një rol të pazëvendësueshëm në artikullimin dhe mbrojtjen e së vërtetës së shqiptarëve në një kontekst ku propaganda zyrtare jugosllave synonte të shtypte dhe të mohojë të drejtat elementare të tyre. Përmes kësaj veprimtarie, shtypi i diasporës shqiptare gjatë periudhës 1945–1999 u shndërrua në një armë të fortë politike dhe në një kujtesë të gjallë kolektive, që nuk reshti së mbajturi gjallë çështjen e Kosovës në skenën ndërkombëtare.

Gazeta “Përpyekja Kosovare”, me kontribuues të shquar si Prof. Luan Gashi, Hafëz Jusuf Azemi dhe Ing. Nexhat Mitrovica, përfaqësonte zërin zyrtar dhe organin kryesor të organizatës politike “Lidhja Kosovare”, e cila kishte selinë e saj në Paris. E themeluar në një kohë kur çështja shqiptare në përgjithësi, dhe ajo e Kosovës në veçanti, trajtohej me mospërfillje ose paragjykim në kancelaritë ndërkombëtare, kjo gazetë u pozicionua si një mjet i fuqishëm i ndërgjegjësimin, lobimit dhe artikullimit politik në dobi të të

²⁰ Revista “Përpyekja Kosovare”, nr. 1. 1957, Stamboll. Arkivat e organizatës “Lidhja Kosovare”, dokumentet themeluese dhe përmbledhjet editoriale të gazetës “Përpyekja Kosovare”, Stamboll.

drejtave të shqiptarëve në trojet e tyre etnike.²¹ Përmbajtja e gazetës reflektonte dy shtylla kryesore: së pari, ajo pasqyronte në mënyrë të detajuar jetën dhe sfidat e mërgimtarëve shqiptarë në vendet e Perëndimit, duke i dokumentuar jo vetëm vështirësitë e tyre sociale dhe ekonomike, por edhe angazhimin e tyre të vazhdueshëm në ruajtjen e identitetit kombëtar. Së dyti, gazeta i kushtonte vëmendje të madhe pozitës së shqiptarëve në ish-Jugosllavi, duke e shndërruar këtë çështje në një temë të vazhdueshme analize, denoncimi dhe thirrjeje ndërkombëtare për veprim.²²

Në editorialet e saj dhe në fjalimet e udhëheqësve të organizatës, theksohej qartë se misioni kryesor i “Përpjekjes Kosovare” ishte ndërkombëtarizimi i çështjes shqiptare. Me fjalë të tjera, synimi i gazetarëve dhe ideologëve të saj nuk ishte vetëm informimi i komunitetit shqiptar në mërgatë, por edhe depërtimi i çështjes shqiptare në kancelaritë evropiane dhe botërore. Kjo përpyekje synonte që në ndërgjegjen politike të vendeve perëndimore të zinte vend një e vërtetë e mohuar: se ekzistonte një popull i tërë - ai shqiptar - që, veçanërisht në Kosovë, jetonte nën një pushtim të padrejtë dhe përballë me diskriminim sistematik dhe mohimin e të drejtave më elementare njerëzore dhe kombëtare.²³

Me këtë funksion, “Përpyekja Kosovare” nuk ishte vetëm një organ shtypi, por një formë rezistencë politike dhe kulturore, që ndërthuri idealin kombëtar me diplomacinë e butë të fjalës së shkruar. Ajo shërbente si një tribunë e lirë për artikullimin e mendimit politik shqiptar në mërgim, për rrëfimin e realitetit të shtypjes së shqiptarëve në Jugosllavi dhe për formësimin e një opinioni ndërkombëtar më të ndjeshëm ndaj fatit të Kosovës. Përmes këtij angazhimi, gazeta ndërtoi ura komunikimi midis mërgatës dhe vendlindjes, midis realitetit politik të Ballkanit dhe zyrave të politikëbërësve ndërkombëtarë.

Revista “Krahu i Shqiponjës”, e cila filloi botimin në tetor të vitit 1974 në Çikago të Shteteve të Bashkuara të Amerikës, përbënte një ndër nismat më domethënëse të shtypit të mërgatës shqiptare në fundin e shekullit XX. Duke mbartur një profil të gjithanshëm - politik, kulturor, letrar dhe shoqëror - ajo

²¹ *Kongresi i 7-të i Bashkimit Federalist të Komuniteteve Etnike Evropiane*, Përpyekja Kosovare, nr. 1, f. 3, 1957.

²² “Qindresa Shqiptare”, organ i Komitetit Kombëtar Demokratik “Shqipnija e Lirë”, Paris, vite të ndryshme; Deklaratat programore të organizatës dhe fjalimet e redaktorëve kryesorë të gazetës pasqyrojnë qartësisht qëllimin e saj për ndërkombëtarizimin e çështjes shqiptare.

²³ Arkivat e organizatës “Lidhja Kosovare”, dokumentet themeluese dhe përmbledhjet editoriale të gazetës “Përpyekja Kosovare”, Paris; Numrat periodikë të gazetës përmbajnë analiza të thelluara për emigracionin dhe për situatën e shqiptarëve në Kosovë gjatë viteve të Jugosllavisë socialiste.

e tejkaloi funksionin tradicional të një organi informues dhe u shndërrua në një platformë për artikulimin e qëndrimeve kritike ndaj regjimit komunist në Shqipëri, si dhe për adresimin e problemeve kombëtare të pazgjidhura, si çështja çame.²⁴ Një aspekt i veçantë i kësaj reviste ishte botimi i saj në dy gjuhë: shqip dhe anglisht, një zgjedhje strategjike që synonte jo vetëm mbajtjen gjallë të gjuhës dhe kulturës shqiptare në diasporë, por edhe ndërkombëtarizimin e çështjeve shqiptare përmes komunikimit të drejtpërdrejtë me opinionin publik dhe politikën amerikane. Kjo qasje dy-gjuheshe tregonte qartë përpjekjen e redaksisë për të depërtuar në opinionin ndërkombëtar dhe për ta bërë më të ndjeshëm atë ndaj vuajtjeve dhe kërkesave të shqiptarëve në Ballkan, veçanërisht për të vënë në dritë padrejtësitë historike që lidhen me Çamërinë dhe përndjekjen e shqiptarëve në Shqipërinë komuniste²⁵.

Revista ishte organ informativ i Lidhjes Çame, duke i kushtuar kësaj kauze një hapësirë të veçantë dhe duke ndihmuar në ruajtjen e identitetit kolektiv të çamëve në mërgim. Artikujt e saj shpeshherë trajtonin tema që lidheshin me pasojat e spastrimit etnik të shqiptarëve të Çamërisë nga Greqia pas Luftës së Dytë Botërore, mohimin e të drejtave të tyre pronësore dhe qytetare, si dhe heshtjen ndërkombëtare që shoqëronte këtë padrejtësi historike. Përmes këtij angazhimi, “Krahu i Shqiponjës” shërbente si një zë i fuqishëm për një komunitet që nuk kishte zë në strukturat politike dhe mediatike të kohës²⁶.

Themeluesi, botuesi dhe drejtuesi kryesor i revistës deri në vitin 1983 ishte Bilal Xhaferri, një shkrimtar dhe disident i njohur, i cili u detyrua të largohej nga Shqipëria për shkak të qëndrimeve të tij kundër regjimit totalitar. Veprimtaria e tij në mërgim, veçanërisht përmes kësaj reviste, përfaqëson një model të rezistencës intelektuale dhe kulturore ndaj diktaturës, si dhe një përkushtim të thellë për çështjet kombëtare. Pas vdekjes së tij në mërgim më 1983, revista humbi figurën e saj qendrore, por vlera e saj si dëshmi historike dhe dokument i rezistencës shqiptare në diasporë mbeti e qëndrueshme në ndërgjegjen kombëtare.²⁷

Gjatë dekadave të pas Luftës së Dytë Botërore, shtypi politik i mërgatës shqiptare shërbeu si një mjet i fuqishëm për artikulimin dhe shpërndarjen e

²⁴ Numri i parë i “Krahu i Shqiponjës”, Çikago, tetor 1974.

²⁵ Botimet e revistës në anglisht synonin ndërgjegjësimin e publikut amerikan për çështjet shqiptare.

²⁶ Arkiva e Lidhjes Çame përmban dokumente që dëshmojnë përfaqësimin sistematik të çështjes çame në këtë revistë.

²⁷ Shkrimet e Bilal Xhaferrit në “Krahu i Shqiponjës” janë ruajtur si pjesë e fondit të trashëgimisë kulturore të mërgatës shqiptare në SHBA.

qëndrimeve kombëtare në lidhje me situatën e shqiptarëve në ish-Jugosllavi, si dhe për ruajtjen e vetëdijes kombëtare në diasporë. Në këtë kontekst, organizata të ndryshme politike zhvilluan veprimtari të qëndrueshme dhe ndikim të thellë përmes mediave të shkruara, të cilat u kthyen në tribunat e tyre kryesore ideologjike dhe informative.

Blloku Independent botoi gazetën “Shqiptari i Lirë”, ndërsa organizata “Lidhja e Prizrenit në Mërgim” kishte gazetën e saj me të njëjtin emër, “Lidhja e Prizrenit”. Të dyja këto organe të shtypit ishin të përkushtuara në mënyrë të dukshme ndaj çështjes së Kosovës, duke pasqyruar me ndjeshmëri të veçantë represionin politik dhe valët e arrestimeve që goditnin shqiptarët në Jugosllavi. Përmes editorialeve, analizave dhe dokumentimeve të ngjarjeve aktuale, këto gazeta e bënë Kosovën çështje qendrore të trajtimit dhe e afirmuan atë si një plagë të pambyllur të kombit shqiptar.²⁸

Në rrafshin më të gjerë të organizimit politik në mërgatë, një rol të dalluar luajti edhe Balli Kombëtar, i cili përmes degëve të tij në Australi dhe në Turqi, zhvilloi një aktivitet të vazhdueshëm dhe të përkushtuar për afirmimin e çështjes shqiptare dhe për ndërkombëtarizimin e realitetit të copëtimit të trojeve etnike shqiptare. Në Australi, ky angazhim u konkretizua nëpërmjet Buletinit të Shqiptarëve të Australisë, një botim që, përveç funksionit informues për bashkëkombësit në diasporë, kishte për synim të ndikonte edhe në opinionin publik australian dhe politikën vendëse përmes një pasqyrimi realist të situatës në Ballkan. Në të njëjtën mënyrë, në Turqi, organi “Besa” përmbushi një funksion të ngjashëm, duke mbajtur gjallë ndjenjën kombëtare mes komunitetit shqiptar të atjeshëm dhe duke artikuluar çështjen shqiptare në një mjedis me potencial ndikimi rajonal.²⁹

Një element që dëshmon profesionalizmin dhe vizionin ndërkombëtar të shtypit të mërgatës ishte përkthimi i artikujve dhe publikimeve në gjuhët kryesore të botës. Në shumë raste, mërgimtarët shqiptarë në shtete të ndryshme të Evropës dhe më gjerë përkthenin botimet e tyre në anglisht, frëngjisht, gjermanisht, italisht, madje edhe në turqisht, me qëllim që mesazhi i tyre të mos mbetej vetëm brenda komunitetit shqiptar, por të arrinte në rrethe më të gjera vendore dhe ndërkombëtare. Ky veprim ishte pjesë e një strategjie të vetëdijshme për ndërkombëtarizimin e çështjes shqiptare, në mënyrë që

²⁸ Gazeta “Shqiptari i Lirë” dhe “Lidhja e Prizrenit”, botime të ndryshme, pasqyrojnë në mënyrë të vazhdueshme situatën e shqiptarëve në Kosovë dhe arrestimet në Jugosllavi.

²⁹ Dokumentacioni i degëve të Ballit Kombëtar në Australi dhe Turqi përfshin numra të shumtë të “Buletinit të Shqiptarëve të Australisë” dhe gazetës “Besa”, ku artikulohen qëndrimet për çështjen kombëtare.

opinionin ndërkombëtar të njëjës nga afër dhe në mënyrë të drejtpërdrejtë me të vërtetën e fatit tragjik të popullit shqiptar dhe me padrejtësinë historike të copëtimit të trojeve të tij etnike.³⁰

Në këtë mënyrë, shtypi i organizatave politike në mërgatë nuk ishte thjesht një kronikë e jetës së diasporës, por një instrument politik i fuqishëm, një tribunë e angazhimit kombëtar dhe një kanal diplomatik alternativ, që përmes fjalës së shkruar kërkonte të bëjë jehonë ndërkombëtare realitetit të pazëshëm të shqiptarëve në Ballkanin e ndarë dhe të shtypur.

Gjatë viteve 1960, skena politike e mërgatës shqiptare u gjallërua nga prania dhe veprimtaria e organizatave ilegale me profil të qartë ideopolitik dhe qëndresëtar. Në këtë kontekst, një ndër organizatat që tërheq vëmendje për aktivizimin e saj të hershëm dhe angazhimin konkret ishte “Fronti i Kuq”, i udhëhequr nga Ibrahim Kelmendi. Kjo organizatë nuk kufizohej vetëm në veprimtari propagandistike, por ndërmori hapa të guximshëm për shpërndarjen e literaturës atdhetare nga Kosova dhe Shqipëria në mesin e mërgatës shqiptare. Kësaj i shtohet edhe fakti se ajo krijoi organin e saj informativ, gazetën “Bashkimi”, e cila, edhe pse u botua në vetëm pesë numra, përfaqëson një përpjekje domethënëse për të përçuar mesazhe patriotike, rezistuese dhe ndërgjegjësuere për të drejtat kombëtare të shqiptarëve.³¹

Në të njëjtën periudhë, një tjetër organizatë që shënoi kontribut të spikatur në jetën politike të mërgatës ishte OMLK - Organizata Marksiste-Leniniste e Kosovës, dega e së cilës në mërgatë drejtohej nga Hasan Mala dhe Kadri Abdullahu. Kjo organizatë kishte organin e saj qendror informativ, gazetën “Liria”, e cila filloi botimin në vitin 1980 dhe u bë një ndër mjetet më të rëndësishme për përhapjen e ideve të rezistencës shqiptare në mërgatë dhe në Kosovë. Gazeta “Liria” kishte një natyrë të veçantë për nga mënyra e organizimit të saj: përgatitej dhe redaktohej në Kosovë, nën mbikëqyrjen e Kadri Zekës, një nga figurat më të spikatura të lëvizjes ilegale, ndërsa botimi realizohej në Zvicër, me një teknologji relativisht moderne për kushtet e kohës.³² Ajo që e veçon këtë organ është shpërndarja e saj ilegale, jo vetëm brenda Kosovës, ku ndalohej çdo formë e shprehjes së lirë që vinte në

³⁰ Prania e përkthimeve në gjuhë të ndryshme në botimet e diasporës dëshmon për përpjekjen për të ndikuar drejtpërdrejt në opinionin ndërkombëtar.

³¹ Arkiva e “Frontit të Kuq”, dokumentet për gazetën “Bashkimi”, botimet e shpërndara në diasporën shqiptare në vitet 1960-1970.

³² Numrat origjinalë të gazetës “Liria”, të ruajtura në dosjet gjyqësore të Gjykatës së Qarkut, Prishtinë, 1982 si dhe arkivat e mërgatës shqiptare në Zvicër dhe dokumentet e përgatitura nga Kadri Zeka.

kundërshtim me politikën zyrtare jugosllave, por edhe në mërgatën shqiptare, ku gjeti një jehonë të gjerë. Përmes “Lirisë”, u përçuan mesazhe të qarta atdhetare, që synonin të zgjonin vetëdijen kombëtare dhe të mobilizonin shqiptarët kudo që ndodheshin përballë padrejtësive, shtypjes politike dhe copëtimit të hapësirës etnike shqiptare³³.

Revista dhe gazetat si “Bashkimi” dhe “Liria” nuk ishin vetëm botime me funksion informativ: ato ishin produkte të përpjekjes për vetorganizim politik dhe frymëzimi kombëtar, në një kohë kur mërgata shqiptare kërkonte forma të reja të angazhimit dhe të komunikimit me atdheun e shtypur. Përmes tyre u ndërtua një lidhje e re e mërgatës me realitetin e dhunës shtetërore në Kosovë, duke shërbyer si urë ndërmjet aktivizimit të brendshëm dhe diasporës, dhe si instrument për ruajtjen e identitetit dhe të idealit të lirisë.

Në rrafshin historik të rezistencës shqiptare në diasporë gjatë dekadës së fundit të shekullit XX, një vend të veçantë zë veprimtaria e Lëvizjes Nacionalçlirimtare të Kosovës dhe të Viseve të tjera Shqiptare në Jugosllavi, e themeluar dhe drejtuar nga dy figurat qendrore të qëndresës kombëtare, Jusuf dhe Bardhosh Gërvalla. Kjo lëvizje, e formuar në gusht të vitit 1980, përfaqësonte një projekt politik dhe kombëtar të qartë, me vizion për çlirimin dhe bashkimin e trojeve shqiptare, të cilat gjendeshin nën administrimin shtypës të Federatës Jugosllave. Në përpjekje për të artikuluar dhe përhapur mesazhet e saj, kjo organizatë nxori revistën “Lajmëtari i Lirisë”, e cila u botua në gjithsej tre numra, por që në përmbajtjen dhe qëllimin e saj kishte peshën e një akti të guximshëm dhe të ndërgjegjshëm kundër një sistemi që përjashtonte çdo shprehje të lirë politike³⁴.

Kjo revistë, e konceptuar si një zë autentik i lëvizjes atdhetare shqiptare në mërgatë, u shndërrua në një instrument të artikulimit ideologjik dhe politik të qëndresës, duke pasqyruar jo vetëm analizat mbi situatën në Kosovë dhe në viset tjera shqiptare nën Jugosllavi, por edhe duke frymëzuar mërgatën me mesazhe të qarta për bashkim, mobilizim dhe organizim për liri. Në një kohë kur pushteti jugosllav e kishte kriminalizuar çdo përpjekje për vetëvendosje të shqiptarëve, botimi i tillë paraqiste një akt të guximshëm rezistence dhe ndërgjegjësimi kolektiv³⁵.

³³ Mehmet Hajrizi, *Historia e një organizate politike...*, f. 123.

³⁴ Xhafer Durmishi, *Organizatata politike shqiptare në Evropë 1979-1985*, DEN 17 maj 2008, f. 3. Numrat e “Lajmëtarit të Lirisë”, botuar nga Lëvizja Nacionalçlirimtare e Kosovës dhe Viseve të tjera Shqiptare në Jugosllavi, gusht 1980.

³⁵ Po aty, f. 4, Gazeta “Bashkimi” nr. 2 doli më 1980 (muaji shkurt), numri i tretë i “Bashkimit” doli në maj 1980 dhe numrin e katërt e nxorën në janar 1981 (Njëherësh ky edhe ishte numri i fundit i gazetës).

Roli i Jusuf Gërvallës në këtë drejtim ishte jashtëzakonisht i rëndësishëm. Jo vetëm që ai kontribuoi me ide dhe vizion politik në themelimin e lëvizjes dhe në redaktimin e “Lajmëtarit të Lirisë”, por ai mori pjesë drejtpërdrejt në botimin e katër organeve të ndryshme të shtypit ilegal dhe të diasporës shqiptare, duke dhënë një shembull të rrallë të angazhimit intelektual dhe politik në kushte të jashtëzakonshme. Këto përfshijnë gazetën “Bashkimi”, revistën “Lajmëtar i Lirisë”, gazetën “Liria” (konkretisht numrat 3 dhe 4-5, të botuara në maj dhe korrik-gusht 1981), si dhe gazetën e njohur “Zëri i Kosovës”, me numrat e saj të botuar në nëntor 1981 dhe janar 1982³⁶.

Ky kontribut i shumanshëm i Gërvallës dëshmon për rolin qendror që kishin mediat e shtypit ilegal dhe të mërgatës si mjete të luftës politike dhe kombëtare, sidomos në kushtet e mungesës së lirisë së fjalës dhe të shtypit në trojet shqiptare nën Jugosllavi. Përmes fjalës së shkruar, Jusuf Gërvalla dhe bashkëveprimtarët e tij ndërtuan një infrastrukturë ideologjike të qëndrueshme, që i parapriu shumë zhvillimeve më të mëdha që do të pasonin në vitet ‘80 dhe ‘90, përfshirë organizimin e lëvizjes gjithëpopullore në Kosovë. Prandaj, botimi i këtyre gazetave nuk mund të shihet vetëm si një akt komunikimi, por si një formë konkrete e luftës për liri, ku mërgata shqiptare, përmes figurave si Gërvalla e Kelmendi, luajti një rol kyç në artikullimin dhe përhapjen e një ndërgjegjeje të re politike dhe kombëtare. Gazeta “Zëri i Kosovës” përbën një ndër shtyllat më të rëndësishme të publicistikës politike shqiptare në mërgatë, e cila u formësua në funksion të angazhimit të organizuar politik të Lëvizjes Kombëtare për çlirimin dhe vetëvendosjen e shqiptarëve në ish-Jugosllavi. Fillimisht, ajo u themelua si organ zyrtar i “Lëvizjes Nacionalçlirimtare të Kosovës dhe të Viseve të tjera Shqiptare në Jugosllavi”, duke shërbyer si një platformë programatike për artikullimin e qëllimeve të saj politike dhe për ndërgjegjësimin e mërgatës shqiptare lidhur me padrejtësitë që përjetonin shqiptarët në Kosovë dhe në viset shqiptare nën pushtim.

Pas vrasjes së heroit Jusuf Gërvalla në janar 1982, trashëgimia e tij politike dhe teknike u shndërrua në një bazament për vazhdimin e misionit informativ të gazetës. Në qershor të vitit 1982, në Gjermani, rifilloi botimi i “Zërit të Kosovës” me teknikën e lënë nga Jusufi, një simbolikë e thellë që përfaqësonte vazhdimësinë e luftës së tij me mjete të reja, por me të njëjtin vizion.

³⁶ Kontributi i Jusuf Gërvallës në gazetat “Bashkimi”, “Liria” (nr. 3 dhe 4-5, 1981) dhe “Zëri i Kosovës” (nëntor 1981 dhe janar 1982), sipas dokumentacionit të ruajtur në arkivat e mërgatës shqiptare dhe dëshmimeve të bashkëkohësve.

Skender Durmishi mori drejtimin redaksional të gazetës në këtë fazë, duke vijuar traditën e përhapjes së lajmit të pavarur dhe atdhetar në radhët e mërgatës³⁷.

Në vitin 1983, selia teknike dhe redaksionale e gazetës u zhvendos në Zvicër, ku ajo njohu një periudhë të konsolidimit të brendshëm. Nga ky vit, drejtimin e gazetës e mori Xhafer Shatri, i cili do të shërbente si redaktor deri në vitin 1985. Kjo periudhë u karakterizua nga një rritje e ndjeshme e cilësisë së botimit dhe nga zgjerimi i përmbajtjes tematike. Në maj 1984, u formua edhe kolegji redaktorial i gazetës, i përbërë nga emra të njohur të lëvizjes ilegale dhe të angazhimit në diasporë: Xhafer Shatri (kryeredaktor), Fazli Veliu, Mustafë Xhemajli, Saime Isufi, Emrush Xhemajli, Agim Hasan Mala, Muhamer Shabani, Hasan Mala, e të tjerë. Ky kolegji përfaqësonte jo vetëm përvojën organizative të diasporës, por edhe frymën kolektive të përfaqësimit të një ideali të përbashkët kombëtar³⁸.

Në vitin 1985, një transformim i rëndësishëm ndodhi brenda strukturave të organizatës: Lëvizja Revolucionare për Bashkimin e Shqiptarëve në Jugosllavi (LRBSHJ) u riorganizua dhe u shndërrua në Lëvizjen Popullore për Republikën e Kosovës (LPRK). Si rezultat, “Zëri i Kosovës” u bë organ zyrtar i LPRK-së, duke e vazhduar misionin e saj me një frymë më të qartë republikane dhe me një diskurs më të përqendruar në aspiratën për krijimin e Republikës së Kosovës. Në këtë fazë, redaktor i gazetës u zgjodh Mustafë Xhemajli, një figurë me përvojë në fushën e shtypit dhe të angazhimit politik.³⁹ Përpjekjet për informim dhe rezistencë vazhduan edhe brenda Kosovës, në rrethana shumë më të rënda dhe represive. Në vitin 1989, në Prishtinë, u arrit të botoheshin dy buletine të “Zërit të Kosovës”, një prej të cilëve ishte “Minatori”, nën redaktimin e Hajdin Abazit, ndërsa tjetri ishte “Rruga e Lirisë”, organ i njohur për stilin e tij luftarak dhe përmbajtjen e drejtpërdrejtë, i redaktuar nga Afrim Zhitia dhe Fadil Vata. Këto botime në zemër të Kosovës, në kushte të ilegalitetit të thellë, ishin dëshmi e gjallë e guximit intelektual dhe e gatishmërisë për të sfiduar regjimin serb nëpërmjet fjalës së lirë dhe shpërndarjes së së vërtetës⁴⁰.

³⁷ Jusuf Gërvalla, hero kombëtar, i cili u likuidua nga spiunët jugosllavë më 17 janar 1982 në Gjermani.

³⁸ Dokumente organizative të redaksisë së vitit 1984, përbërja e kolegjiut redaktorial.

³⁹ Raportet dhe botimet e LPRK-së, me “Zërin e Kosovës” si organ zyrtar pas vitit 1985.

⁴⁰ Buletinet “Minatori” dhe “Rruga e Lirisë” të vitit 1989, arkiva e rezistencës ilegale në Prishtinë.

Kështu, “Zëri i Kosovës” gjatë gjithë zhvillimit të tij historik - nga Gjermania në Zvicër e deri në Prishtinë - nuk ishte thjesht një gazetë, por një institucion i lëvizjes kombëtare, një mjet i qëndresës politike dhe kulturore, që përçoi ide, organizoi mendje dhe frymëzoi breza të tërë në rrugën e gjatë të lirisë. Në prag të kthesave historike të fundviteve '90, shtypi politik dhe patriotik shqiptar në mërgatë dhe brenda Kosovës shfaqti një intensifikim të dukshëm në drejtim të koordinimit dhe unifikimit të zërit kombëtar. Një nga momentet më domethënëse në këtë drejtim ndodhi në vitin 1998, kur redaksia e gazetës “Zëri i Kosovës” arriti një marrëveshje bashkëpunimi me redaksinë e gazetës studentore “Bota e Re”, një organ i fuqishëm informimi që drejtohej nga Muhamet Mavraj. Sipas kësaj marrëveshjeje, të dyja gazetatat do të botonin materiale identike, duke synuar një bashkërendim të diskursit politik dhe informativ në një periudhë kur çështja e Kosovës kishte hyrë në një fazë vendimtare të përballjes me regjimin serb dhe të ndërgjegjësimit ndërkombëtar⁴¹. Ky bashkëpunim pasqyronte tendencën për bashkëveprim ndërmjet rrymave të ndryshme të rezistencës, si në mërgatë, ashtu edhe në Kosovë, dhe përpykjen për të krijuar një front të përbashkët të komunikimit dhe informacionit për popullatën shqiptare.

Në të njëjtën frymë angazhimi, në mërgatën shqiptare vepronte edhe një tjetër organizatë me profil kombëtar: “Votra Kosovare - Nacional Demokratike Shqiptare”, e cila shprehte vizionin e saj politik dhe patriotik përmes gazetës “Besa Shqiptare”. Kjo gazetë, që doli në disa numra të rregullt, u drejtua dhe botohej nga atdhetari Emin Fazlia, i njohur edhe me emrin Emil Kastrioti. “Besa Shqiptare” shërbente si organ i mendimit nacional-demokratik shqiptar, dhe përmes fjalës së shkruar përçonte mesazhe uniteti, rezistence dhe lirie, duke theksuar domosdoshmërinë e çlirimit të Kosovës dhe të bashkimit kombëtar.⁴² Ajo kishte një funksion të dyfishtë: nga njëra anë, ajo informonte dhe organizonte mërgatën, nga ana tjetër synonte të mbante të gjallë ndërgjegjen kombëtare në radhët e opinionit ndërkombëtar.

Brenda Kosovës, një kontribut tejet të rëndësishëm në jetën ilegale politike dhe informuese dha edhe Lëvizja Kombëtare për Çlirimin e Kosovës (LKÇK), një organizatë me orientim të qartë për çlirim kombëtar dhe për vetëvendosje të plotë të shqiptarëve. Organ zyrtar i saj ishte gazeta “Çlirimi”, e drejtuar nga Avni Klinaku, një ndër figurat më të njohura të rezistencës

⁴¹ Marrëveshja e vitit 1998 ndërmjet “Zërit të Kosovës” dhe “Bota e Re”, arkivat e shtypit të rezistencës studentore dhe mërgimtare.

⁴² Numrat e gazetës “Besa Shqiptare”, botuar nga “Votra Kosovare - Nacional Demokratike Shqiptare”, redaktuar nga Emin Fazlia (Emil Kastrioti).

ilegale shqiptare. Gazeta “Çlirimi” përfaqësonte zërin ideologjik dhe praktik të qëndresës, dhe përmes saj shpërndaheshin jo vetëm analizat politike mbi situatën në Kosovë, por edhe thirrjet për mobilizim, rezistencë dhe organizim popullor⁴³. Ajo funksiononte në kushte të jashtëzakonshme, nën tryshninë e represionit shtetëror, dhe megjithatë, arrinte të depërtonte në shtresat më të gjera të shoqërisë shqiptare, duke luajtur një rol të pazëvendësueshëm në formësimin e ndërgjegjes kolektive për liri dhe dinjitet.

Në tërësi, këto gazeta - “Zëri i Kosovës”, “Bota e Re”, “Besa Shqiptare” dhe “Çlirimi” - nuk ishin vetëm organe informimi, ato përfaqësonin strukturat e decentralizuara të luftës për liri, ku mendimi politik, vizioni strategjik dhe ndjenja e përkatësisë kombëtare gërshetoheshin në një përpjekje të përbashkët për t’i dhënë zë një populli të shtypur dhe për t’i ofruar botës një narrativë autentike të realitetit shqiptar në prag të çlirimit.

Në pasqyrën e gjerë të shtypit politik e atdhetar të mërgatës shqiptare gjatë shekullit XX, një vend të veçantë zënë edhe një sërë gazetash të tjera, të cilat, ndonëse mund të kenë pasur një shtrirje më të kufizuar kohore ose gjeografike, dhanë një kontribut të rëndësishëm në artikullimin e kauzës kombëtare shqiptare, në mobilizimin e diasporës dhe në ndërgjegjësimin ndërkombëtar për çështjen e Kosovës dhe të trojeve të tjera shqiptare nën pushtim. Këto gazeta, të botuara në kushte të ndryshme politike e organizative, përfaqësojnë një mozaik të pasur të angazhimit intelektual dhe politik të shqiptarëve në mërgim.

Ndër to veçohet gazeta “Rruga Jonë”, e udhëhequr nga Xhevat Bislimi, e cila shërbente si një platformë për trajtimin e temave kombëtare me theks në çështjen e Kosovës dhe përpjekjet për çlirim dhe vetëvendosje. Po ashtu, gazeta “Bota Shqiptare”, e redaktuar nga Kujtim Gjoni dhe Sabile Keçmezi-Basha, përbënte një forum intelektual të mendimit politik dhe kulturor shqiptar, duke u angazhuar në një diskurs të thelluar për të drejtat e shqiptarëve dhe për domosdoshmërinë e një zgjidhje kombëtare në diasporë dhe në atdhe.⁴⁴

Ndër botimet me karakter më të spikatur kombëtar e historik përmenden edhe gazetat “Kosova”, “Dardania”, “Zani i Shqipënisë Etnike”, “Lidhja e Prizrenit-Kosova”, si dhe “Shqipënia Etnike”, të cilat përpiqeshin të afirmonin identitetin historik të shqiptarëve dhe të mbanin të gjallë idealin e bashkimit të trojeve etnike shqiptare. Këto botime shpesh ishin të lidhura me organizata

⁴³ Botimet e gazetës “Çlirimi”, organ zyrtar i LKÇK-së, nën drejtimin e Avni Klinakut, shpërndarë ilegalisht në Kosovë gjatë viteve të fundit të pushtimit serb.

⁴⁴ Numrat arkivorë të gazetës “Bota Shqiptare” dhe kontributet e Kujtim Gjoni dhe Sabile Keçmezi-Bashës në publicistikën e diasporës.

apo individë që ruanin traditat e Lidhjes së Prizrenit dhe të qëndresës historike kundër pushtuesve dhe ndarjes së kombit shqiptar në kufij artificialë.⁴⁵

Po ashtu, gazetat si “Mbrojtja e Shqipënisë Etnike”, “Mbrojtja Kombëtare”, “Komiteti i Kosovës”, “Sherbestari i Shqipërisë”, dhe “Besa”, pasqyronin përpjekjet për të ndërkombëtarizuar çështjen shqiptare dhe për të përçuar një mesazh të qartë politik: se çlirimi kombëtar nuk mund të arrihet pa një angazhim të përbashkët, të koordinuar dhe të ndërgjegjshëm të mbarë shqiptarëve, kudo që ndodheshin. Këto organe u bënë zëdhënës të shqiptarëve të përndjekur, të shtypur dhe të shpërngulur, duke shërbyer si kanale alternative të së vërtetës në një kohë kur mediat ndërkombëtare shpesh injoronin dramën shqiptare.⁴⁶ Një rëndësi të veçantë në këtë panoramë kishte edhe gazeta “Demokracia Autentike”, e lidhur me vizionin politik të Ukshin Hotit, një ndër mendimtarët më të thellë të çështjes shqiptare në fund të shekullit XX. Kjo gazetë reflektonte idetë për një demokraci të bazuar në vlerat kombëtare dhe sovranitetin popullor, duke ofruar një alternativë të qartë teorike dhe praktike ndaj sistemit të imponuar nga pushteti serb në Kosovë.⁴⁷ Në tërësi, botimi i këtyre gazetave nuk përfaqësonte vetëm një pluralitet zërash, por një pasuri të jashtëzakonshme të mendimit politik shqiptar në mërgatë, që u shndërrua në një arkiv të gjallë të qëndresës kombëtare dhe një urë lidhëse ndërmjet diasporës dhe përpjekjeve brenda vendit për çlirim dhe pavarësi.

Përfundime

Në përfundim, mund të konstatohet se gjatë periudhës 1945-1999, shtypi ilegal shqiptar, me një spektër të gjerë gazetash dhe botimesh të shpërndara si në Kosovë ashtu edhe në mërgatë, ka luajtur një rol thelbësor në zhvillimin e jetës politike shqiptare, sidomos në rrethanat e represionit të vazhdueshëm politik, mohimit të të drejtave themelore dhe mungesës së fjalës së lirë në Kosovën e pushtuar.⁴⁸ Këto gazeta nuk ishin thjesht kanale informimi, por mjete

⁴⁵ Botimet e gazetave “Kosova”, “Dardania” dhe “Zani i Shqipënisë Etnike”, të ruajtura në arkivat e mërgatës në Zvicër, SHBA dhe Gjermani.

⁴⁶ Analizat dhe qëndrimet politike të publikuara në gazetat “Mbrojtja e Shqipënisë Etnike”, “Komiteti i Kosovës” dhe “Besa”, mbi ndërkombëtarizimin e çështjes shqiptare.

⁴⁷ Artikujt e Ukshin Hotit dhe editorialet e gazetës “Demokracia Autentike” mbi demokracinë dhe çlirimin kombëtar.

⁴⁸ Shih arkivat e “Zërit të Kosovës”, “Lirisë” dhe “Lajmëtarit të Lirisë” për rolin e tyre në informimin dhe organizimin politik gjatë periudhës 1945-1999.

të organizimit politik, instrumente të rezistencës kombëtare, dhe platforma të vetëdijesimit shoqëror, përmes të cilave u ndërtua dhe u mbajt gjallë identiteti kombëtar në një periudhë të errët të historisë moderne shqiptare.⁴⁹

Shtypi ilegal, veçanërisht në diasporë, nuk u kufizua vetëm në komunikimin me komunitetin shqiptar jashtë atdheut, por shënjoi një angazhim të drejtpërdrejtë në arenën ndërkombëtare, duke synuar të ndërgjegjësojë opinionin publik botëror për padrejtësitë që iu bënë shqiptarëve, veçanërisht në Kosovë. Përmes përkthimeve në gjuhë të huaja, shpërndarjes strategjike të artikujve dhe organizimit të rrjeteve të informacionit në vendet perëndimore, gazetatat ilegale shqiptare kontribuan në ndërkombëtarizimin e çështjes shqiptare, shumë kohë përpara se ajo të zinte vend në agjendën diplomatike ndërkombëtare.⁵⁰ Në këtë kuptim, ato zënë një vend të merituar në historinë e shtypit shqiptar, duke përfaqësuar një formë të veçantë dhe të guximshme të gazetarisë rezistente. Brenda historisë më të gjerë të shtypit të emigracionit shqiptar, këto gazeta përbëjnë dëshmi të gjalla të një përpjekjeje kolektive për të ruajtur të vërtetën, për të mbrojtur të drejtat kombëtare dhe për të projektuar një të ardhme të lirë e sovranë për shqiptarët në trojet e tyre etnike.⁵¹

Në retrospektivë, veprimtaria e tyre nuk duhet parë vetëm si pjesë e trashëgimisë publicistike, por edhe si komponent kyç i luftës për liri, ku fjala e shkruar bëhej armë ideologjike dhe morali përballë dhunës sistematike të aparatit shtetëror jugosllav dhe heshtjes ndërkombëtare.⁵² Rëndësia e tyre qëndron jo vetëm në përmbajtjen që transmetuan, por edhe në rolin që luajtën në formësimin e vetëdijes historike dhe politike të një brezi të tërë shqiptarësh, si brenda Kosovës, ashtu edhe në diasporë.

⁴⁹ Numrat e gazetave “Bashkimi”, “Çlirimi” dhe “Demokracia Autentike” përmbajnë analiza të thella për organizimin ilegal dhe qëndresën ideologjike.

⁵⁰ Përkthimet në anglisht, frëngjisht, gjermanisht dhe turqisht të artikujve nga “Besa”, “Besa Shqiptare” dhe “Zani i Shqipërisë Etnike” dëshmojnë për synimin ndërkombëtarizues të shtypit të mërgatës.

⁵¹ Literatura mbi diasporën shqiptare dhe botimet e organizatave si LKÇK, LPRK dhe “Votra Kosovare” theksojnë rolin historik të këtyre gazetave si platforma kombëtare.

⁵² Shkrimet e Ukshin Hotit, Jusuf Gërvallës dhe Avni Klinakut në shtypin ilegal tregojnë për përdorimin strategjik të fjalës si mjet rezistence në kohë lufte dhe shtypjeje.